

Dr. Zoványi Nikolett¹: A felelősség intézményének alakulása a kezdetektől a XX. század végéig

I. A felelősségről általában

A felelősség, mint elvont és elméleti kategória egyes források szerint Franciaországban² politikai fogalomként született meg valamikor a XVIII. század második felében.³ *Schipani* és mások későbbi kutatásai azonban igazolták, hogy a felelősség, mint főnév az olasz és az angol politikai nyelvezetben már a XVIII. század derekán megjelent. Nem vitatható el azonban a franciáktól, hogy a Napóleon uralkodása alatt elkészült *Code civilben* már jogi fogalomként használták a felelősség kifejezést, és a kódex hatására más nyelvekben és jogi kultúrákban is hamar elterjedt.

A kifejezés hosszú fejlődésen ment keresztül, aminek következtében egy sokrétű, több értelemben is használt, kissé parttalan fogalommmá vált.⁴

A felelősség általános értelemben a társadalmi normáknak való állandó alávetettséget jelenti, valamint jelentéstartalmába beletartozik a társadalmi normák megsértése esetére előírt szankcióknak való alávetettség. Felelősségről azonban nem csak társadalmi értelemben beszélhetünk. A társadalmi felelősségtől megkülönböztethető a jogi felelősség (jogi normáknak való alávetettség) és a nem jogi felelőségek, úgy, mint a politikai, az erkölcsi, stb. felelőségek.

Jogi felelősség tovább bontható egyrészt büntetőjogi, másrészt polgári jogi felelősségekre, ahol a polgári jogi felelősség szintén differenciálható. Két fajtája a *kontraktuális* (szerződés megszegéséért való felelősség) és *deliktuális* (szerződésen kívül okozott károkért fennálló felelősség) felelősség. Természetesen lehetséges még többféle csoportosítás, illetve tagolás,⁵ azonban a fent említett csoportosítás a leglényegesebb számunkra.

„A felelőséget – Eörsi Gyula szavaival élve – társadalmi értelemben valamely felróhatóan elkövetett társadalomra veszélyes magatartás váltja ki. A felelősség a társadalom nevelő funkciójának az a része, amely represszióval reagál a társadalomra veszélyes magatartásokra.”⁶ A társadalomra veszélyes magatartásokat az állam jogellenessé nyilvánítja, és kikényszeríthető szankciókkal sújtja azokat, ezáltal védekezve a veszélyes magatartásokkal szemben a jog eszközeinek segítségével, kialakítva a jogi felelősség szabályait. A polgári jogi felelősség esetén a fő hangsúly a *reparáción*, a vagyoni jellegű szankciókon van. A cél az, hogy az okozott hátrány megtérüljön. A polgári jogi felelősség esetén tehát a preventív, vagyis megelőző- nevelő funkció mellett erőteljesen megjelenik annak *reparációs* funkciója is.

A felelősség történeti gyökereinek bemutatása és fejlődési menetének rekonstruálása rendkívüli jelentőséggel bír a mai felelősségi rendszerek megértésében. A tanulmány célja elsősorban a *kontraktuális* felelősség intézményének kialakulását bemutatni és elhelyezni az adott korok társadalmi, gazdasági viszonyai között.

II. Felelősség az ősi társadalmakban

Nem felelősség elnevezés alatt és nem a mai formában ismert, intézményesített háttérrel rendelkezve, de a világ kezdetétől létezett a felelősség jogintézménye. Az ősi társadalmakban nem az egyes egyéneket terhelte felelősség abban az esetben, ha valakinek kárt, hátrányt okoztak, hanem a közösséget, mivel az egyén még csak a közösség tagjaként létezett ebben az időben. Emellett a gazdasági viszonyok sem engedték meg a vagyoni jellegű szankciók alkalmazását. A felelősségről elmondható, hogy az differenciálatlan volt, és korlátlan eredményfelelőséget jelentett. Az első ismert formája a magánbosszú intézménye. Ennek keretében a sérelmet szenvedett fél – családja segítségével együtt – megtorolhatta az őt ért

sérelmeket. Aztán a magántulajdon megjelenésével – a későbbi polgári jogi kárfelelősség előzményeként – bevezetésre került a megváltás, azaz a *compositio*. A sértett és a károkozó családja között létrejött egy alku annak érdekében, hogy a magánbosszút pénzen megváltsa a károkozó családja. A *compositio* még kettős természetű volt, ötvözve a kártérítés és a bírság elemeit. Az emberi magatartás értékelésétől – például jogellenesség hiánya – pedig nem függött. Az ősi társadalmak azonban már korán igyekeztek bizonyos szinten korlátok közé szorítani a magánbosszút és a *compositiot*. A magánbosszú korlátja a *talio* – szemet szemért, fogat fogért – elv volt, amely alapján csak olyan megtorlást lehetett alkalmazni, amit a sértett fél elszenvedett. Figyelni kellett az arányosságra is, tehát nem lehetett nagyobb kárt vagy fájdalmat okozni, mint ami a sértettet érte. Az egyik első fennmaradt törvénygyűjtemény a babiloni Hammurabi király gyűjteménye. A törvény *lex talionis* részében a gyermeket tápláló dadát, aki más gyermeket is táplál a szülők tudta nélkül, és emiatt a gyermek meghal, fél mellének levágására ítélték. Ha a gyermek apjára kezet emelt a gyermek kezét a törvények értelmében le kellett vágni. Szem elvesztése, fog kiütése vagy csont eltörése esetén hasonló büntetésben részesítették a károkozót. Kivételt jelentett, ha felszabadított rabszolgának vagy szabad ember rabszolgájának okozta ezeket a károkat, mert ekkor a *talio* elv helyett a *compositio* elvet vették figyelembe, ami következik abból a tényből, hogy az ősi társadalmakban az emberek között jelentős társadalmi különbségek voltak. Különbséget tettek a büntetésben akkor is, ha két szabad ember fia verekedett össze vagy egy szabad ember fiát egy szabad ember rabszolgája ütötte meg, vagy ha nőt bántalmaztak.

A *compositio* elve alapján szabályozta a vagyoni károkat is, például azt az esetkör, amikor a gátat nem erősítette meg az adott föld tulajdonosa, aminek következtében a környező földeket elöntötte a víz. Ilyen esetben a föld „lusta” tulajdonosa, aki miatt a többiek kár érte, köteles volt megtéríteni az elöntött földeken megtermelhető gabona értékét, ha erre nem volt képes, eladták a károkozót rabszolgának és vagyonát értékesítették, majd abból fizették ki az okozott kárt. Ha csak megnyitotta a csatornáját úgy, hogy a szomszédjait kár érte, köteles volt olyan mennyiségű gabonát adni, amilyen mértékű kár a szomszédokat érte.

III. Az ókori görög gondolkodásban megjelenő felelősség fogalom

Az ókori görögök sok mindent vettek át az őket megelőző civilizációktól, mégis azt mondhatjuk, hogy a tudományokban azoknál jóval magasabb színvonalra jutottak. Hatásuk a későbbiekben – a római közvetítésnek köszönhetően – egész Európán érezhető. A jogtudomány területén nem beszélhetünk olyan hatásról, mint amit a rómaiak gyakoroltak, hiszen nem írták le az egyes esetekben követendő szabályokat, nem munkáltak ki jogintézményeket. Azonban a politika és a filozófia kiemelkedő jelentőségű volt, ami pedig erkölcsi és jogi gondolkodásba ágyazódott. A cselekvések és az azokért való felelősség a kezdetektől megjelent és a fokozatosan⁷ kibontakozó filozófiát az emberi gyakorlatba helyezte.

Egyes tudósok szerint *Aischylos* Perzsák című tragédiájának bemutatásához fűződik a felelősségi gondolat első megjelenése.⁸ A későbbiekben más írók is használtak hasonló fogalmakat annak kifejezésére, hogy az állam vezetőit milyen felelősség terheli egyes esetekben.⁹ Annak ellenére, hogy a felelősség szó, mint főnév, az ógörög nyelvben még nem létezett, bizonyos rokon szavakkal már körül tudták írni a felelősség fogalmát, mely a görög állambölcsélet egyik legjelentősebb központi fogalmává vált. Az egyik ilyen felelős kifejezésként fordítható melléknév¹⁰ pontos jelentése inkább a helyesen tesz, helyreigazít, vádol, büntet. Alapvetően arra utal modern értelemben a kifejezés, hogy valaki felelősségre vonható. *Zucker*¹¹ német kutató azonban rámutatott arra a tényre, hogy ez a kifejezés – ellentétben a mai felelősség fogalommal – a felelősségre vonó személyre utal, és nem hordozza magában azt a szubjektív elemet, hogy valaki felelősnek érzi magát bizonyos események megtörténte vagy cselekmények megtétele miatt. Ez a kifejezés inkább tekinthető

ezért eljárásjogi kategóriának. Mások azt emelik ki ennél a fogalomnál, hogy az főleg az állami tisztségviselőkre vonatkozik, azoknak az alkotmányjogi felelősségére és a bírósági felelősségre vonásnak való alárendeltséget jelenti.¹²

Léteztek még olyan fogalmak, amelyek a felelősséget kiváltó magatartásra vagy az okozatosságra vonatkoztak, azonban nem létezett olyan tartalmú kifejezés, amely a felelős személy szubjektumát vette volna figyelembe.

Arisztotelész az erkölcsi felelősség problémájával foglalkozott. Az ember természetétől fogva rendelkezik bizonyos erényekkel, azonban a nevelés meghatározó fontosságú. *Arisztotelész* szerint minden cselekedet – legyen az jó vagy rossz – szándék és elhatározás együttesének függvénye. Az elhatározás egy megfontolt törekvés, amely alapján igyekszünk a kitűzött célt elérni. Az elhatározás a cél megvalósítására irányul, ami megalapozza a tetteinkért való felelősséget. *Arisztotelész* szerint tehát akkor van értelme felelősségről beszélni, ha hatalmunkban áll megfontolni a jót és rosszat, és azokat akarni. A lelki akarat az, amely az emberre jellemzővé tesz egy elhatározást, cselekedet.¹³

Összegzésképpen megállapítható az, hogy görög gondolkodásban már az Kr. e. V. század óta jelen vannak a felelősség tartalmú szavak. A görög állambölcselet fontos kategóriáját alkotja a felelősség fogalom, és *Arisztotelész* már elméleti síkon is foglalkozott a felelősség egyik fajtájával, az erkölcsi felelősséggel. Mindezen folyamatok ellenére sem alakult ki az antik görög gondolkodásban egy elvont erkölcsi, jogi vagy politikai fogalma a felelősségnek. A modern felelősségfogalom kialakulásában a görög előzményeknek csak közvetett hatásuk volt, tartalmi vonatkozásban.

IV. Római jogi gyökerek

A római jog nem ismerte a felelősség elvont fogalmát és pontos fogalom sem létezett a felelősség szóra, bár ismertek ilyen jelentésű vagy ahhoz közel álló jelentést hordozó szavakat, hasonlóan a görögökhöz. Mindennek ellenére elmondható, hogy a római jogtudósok tisztában voltak a fogalom lényegével és kidolgozták azokat a szabályokat, amelyek a jogi, polgári jogi felelősség rendjének a mai napig alapjául szolgálnak. Elsősorban a *delictumokért* való felelősség, valamint a szerződés teljesítéséért való felelőssége az adósnak az, ami a szabályozás sarokköveit képezte.

A szerződési felelősség az, ami témánk szempontjából relevanciával bír. Akkor merült fel ez a probléma, amikor a felek között létrejön egy kötelelem, azonban a felek valamelyike később szerződésellenes magatartást tanúsít.¹⁴ A legtöbb esetben arról van szó, hogy az adós nem a szerződésben foglaltaknak megfelelően vagy egyáltalán nem teljesít. Az archaikus jogban merev, objektív szemlélet érvényesült. Amennyiben a teljesítés elmaradása vagy a nem megfelelő teljesítés, mint kötelemsértő tény és egy személy magatartása között az okozati kapcsolat megállapítható vagy valószínűsíthető, az eset konkrét körülményeit is mérlegelve, megállapítható az adott személy felelőssége. Ez tulajdonképpen eredményfelelősség. Ezt a felfogást támasztják alá a *mancipatio* és *nexum* XII táblás törvényben foglalt szabályai is. Nem befolyásolta az sem a felelősség megállapítását, hogy a magatartást kifejtő személy vétkesen, – azaz szándékosan vagy gondatlanul – vagy vétkesen járt el, bár a gondatlanság, valamint a vétlenség egyes bűncselekményi tényállásoknál már felelősséget enyhítő tényezővé vált az idők folyamán. Később a szerződésszegések körében alkalmazott felelősség körében is értékelést nyert ez a méltányosabb szempont, a tiszta eredményfelelősség megbomlott, és a törvény mind inkább figyelembe vette a jogsértő pszichés elhatározását is.

A préklasszikus jogban felerősödött a szubjektív szempontok jelentősége, s a korszak végére egy új elméleti alapokon álló felelősségi rendszer született meg. A szándékosan kötelemszegő adós, kötelezett magatartása egyértelműen megalapozta a felelősségét. Felelősség-kiváltó tényező lett a *dolus*, azaz a szándékosság. A *culpa* kifejezés is megjelent a *dolus*

fogalompárjaként, először felróhatóságként, majd a klasszikus kortól kezdődően gondatlanságként.

A római jog kezdetben kizárólag a *stricti iuris* szerződéseket ismerte és szabályozta. Ezenél a szerződéseknél az adós felelőssége egyszerűsített formában jelent meg, hiszen a XII. táblás törvény¹⁵ azt írta elő, hogy amit az adós ígért, pontosan azt kell teljesítenie. A túlzottan leegyszerűsített szabályozás azonban mindkét félnek hátrányos lehetett adott esetben. Az adós objektív felelőssége miatt akkor is felelt, ha véletlenül, rajta kívül álló okok¹⁶ miatt nem teljesített a szerződésben foglaltaknak megfelelően, illetve amennyiben a szerződést szó szerint teljesítette, akkor sem volt felelősségre vonható, ha a szerződés tárgya nem felelt meg a másik fél által használni kívánt célra.¹⁷ A gazdasági és társadalmi fejlődés következtében ezek a szabályok tarthatatlanná váltak, és a változtatást igényelték.

A klasszikus jogban a *bonae fidei* szerződések hoztak változást. A *praetor* elszakadt az addig uralkodó felelősségi rendszertől, az adóst – érdekeltségétől függően – különböző fokú, fokozatú felelősség terhelte e szerződések körében. Jóhiszeműen kellett eljárnia, vagyis mindazt meg kellett tennie, amit a jóhiszeműség az adott helyzetben megkíván. Ebben a rendszerben a legenyhébb fokozat a *dolusért* való felelősség volt, amely felelősség mindenkit terhel. Alapja az adott szó kötelező ereje, mint erkölcsi norma. Az erkölcsi kötelezettségből következőleg kizárni sem lehetett a *dolusért* való felelősséget,¹⁸ az *kogens* szabály volt. Ez a felelősség volt egyedül irányadó azokban az esetekben, amikor a szerződés egyik oldalán álló fél ingyen vállalt valamilyen kötelezettséget, vagyis ingyenadós volt.¹⁹ (pl.: megbízott, letéteményes).

Szigorúbb felelősségi formát jelentett a *culpáért* való felelősség, amelynek esetében az elvárható gondosság elmulasztását értjük. A jogviszony közvetlen tárgyától függően beszélhetünk *culpa in faciendo* gondatlanságról, amikor a kötelezett tevőleges magatartása alapozza meg a felelősséget, illetve a *culpa in non faciendo* gondatlanságról, mely esetben a kötelezett mulasztása következtében történik meg az az esemény, amely miatt a kötelezettnek helyt kell állnia. A *culpa* felelősségi formának három fokozata különíthető el:

- *culpa lata*: alapján felelős az, aki a bárkitől elvárható minimális gondosságot nem tanúsítja. Az átlagember gondosságának az elhanyagolásáról beszélhetünk ennél a felelősségi formánál. Enyhe felelősség párosul hozzá, annak ellenére, hogy súlyos gondatlanságot jelent. Az elkövető személyét nem veszik figyelembe, így objektív alapokon kerül meghatározásra.
- *culpa levis*: enyhe gondatlanság. A *culpa lata*hoz viszonyítva egy fokozottabb felelősséget jelent. *Paulus* kiemeli a *culpa levis* jellemzői közül, hogy az adós nem figyel arra, amit már előre látott vagy láthatott volna.²⁰ Az érdekelt fél, adós felel a kárért (vagyis akinek haszna van az adott szerződésből, az köteles gondos, jó családapaként eljárni).
- *culpa in concreto*: meghatározott bizalmi viszonyoknál fennálló felelősségi forma (pl.: gyámságnál, férj bizalmi vagyongazdálkodása, megbízási szerződés). Az eljáró személy úgy köteles eljárni, mint azt saját ügyeiben tenné.²¹

Létezik még egy formája a gondosságnak, amit azért különítünk el az előbbi csoportosítástól, mert azokban a felelős személy a saját magatartása miatt felel, míg a *culpa in eligendo* felelősség esetén a teljesítés során igénybe vett segédekért való felelősségről beszélhetünk. Mai példával élve a fővállalkozót felelősség terheli az általa igénybe vett alvállalkozóért.²²

A legszigorúbb felelősségi fokozat a *custodiáért* való felelősség. Ez egy objektív felelősségi forma, mely független az adós szubjektumától. A felelős személy vétkességére tekintet nélkül kártérítési felelősséggel tartozik, ha az őrzetében lévő tárgyak megrongálódtak vagy megsemmisültek. Az az érdekelt adós tartozik ilyen felelősséggel, akinél a másik szerződő fél tárgya a szerződés alapján megtalálható. Kötelessége a tárgyat őrző személynek a dolog épségben történő visszaadása. A *custodia* felelősség két konjunktív feltétel együttes bekövetkezése esetén terheli a szerződő felet:

- A kötelezettnek haszna legyen a szerződésből.
- Idegen dolgot őrizzen, tartson magánál.

Kialakulásának gyökerei azokra a *praetori edictumokra* vezethetők vissza, amelyekben a *praetor* a vendég, utas őrzésre átadott dolgaiban bekövetkezett kárért felelőssé teszi a fogadóst, hajóst, istállótulajdonost, függetlenül attól, hogy a kárt *vis maior*²³ okozta vagy más esemény, illetve valakinek a magatartása okozta.

A posztklasszikus és *iustinianusi* jog jogtudósai többirányú változtatást eszközöltek a felelősségi szabályokon, a felelősségi rendszeren. A módosítások java részét arra irányultak, hogy az addig alkalmazott vegyes rendszer alapjává a *culpát* tegyék. A felelősségi rendszert tisztán vétkességi elvekre, szubjektív elemekre helyezték.

Jusztiniánusz ezt azzal próbálta elősegíteni, hogy *custodia* felelősség alkalmazási körét leszűkítette. Az egyedül a hajósok, fogadósok és béristálló-tulajdonosok által tevékenységi körükben kötött szerződések alapján őrizetre átvett dolgokban keletkezett károk esetén volt alkalmazható. A többi – eddig *custodia* felelősség esetkörébe tartozó – káreseményre a *culpa levisből* kialakított *culpa levissima* vétkességi alapú kötelezettséget alkalmazták. A leggondosabb családapá gondosságának elhanyagolása esetén lehetett megállapítani ezt a felelősséget.

A felelősség szintje ezen folyamatok ellenére sem csökkent ténylegesen, hiszen általában vélelmezték a *culpa* fennforgását. Változtatást jelentett még az is, hogy bizonyos esetekben, amikor az adós csak *dolusért* felelt volna, felelőssé tették őt jogilag a *culpa in concretoért* vagy akár *culpa levisért* is.

V. A középkorban megjelenő felelősség-elméletek

Időszámításunk után 476-ban a Nyugat Római Birodalom összeomlott, amely esemény az ókor végét és a középkor kezdetét jelenti. A Kelet Római Birodalom – Bizánc központtal – azonban megmaradt az egykori Római Birodalom által kijelölt úton, fenntartotta a központosított közigazgatást és a rabszolgák foglalkoztatására épülő társadalmat. *Jusztiniánusz* kelet római császár uralkodása alatt a római jogtudósok által kidolgozott rendszert igyekezett megőrizni, fejleszteni és a mindennapokban alkalmazni. Munkásságának köszönhető a ránk maradt legteljesebb római jogi törvénygyűjtemények megszületése.²⁴

Mindeközben a Nyugat Római Birodalom területének gazdasága teljes átalakuláson ment keresztül. A földterületeket elfoglaló ún. barbár népek főleg mezőgazdasági termeléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak, amihez nem volt szükség a Római Birodalom által kidolgozott és alkalmazott, a kereskedelmi élet bizonyos keretek között való folytatására és egy hatalmas birodalom békés együttélésére szolgáló jogrendszer fenntartására, így az lassan elhalt. Ez a folyamat, vagyis a jog *vulgarizációja* már a IV-V. században elkezdődött. Helyébe a szokásjogi alapú germán jogok léptek, néhány szabályt átvettek azonban a rómaiak által alkalmazott jogrendszerből.

Az ősi germán jogokra az objektív felelősségi rendszer alkalmazása volt jellemző, szemben a *Jusztiniánusz* által teljesen vétkességi alapokra helyezett szubjektív felelősségi rendszerrel.

A XII. századtól jelentek meg a *glosszátorok*, akik a középkor folyamán elsőként, az egyháztól függetlenül, tudományos igénnyel kezdték feldolgozni a római jogtudósok örökségét. A *glosszátorok* tevékenységének köszönhetően a *ius commune* a *jusztiniánuszi* vétkességi felelősség fogalmát veszi át *kontraktuális* felelősség körében.²⁵ Szerződéstípusonként, illetve jogügyletenként a vétkesség fokához igazodó mértékben tette felelőssé a szerződést valamilyen oknál fogva megszegő vagy nem teljesítő vagy nem a szerződésben foglaltaknak megfelelően teljesítő felet. A *Glossza* ismeri a *dolus*, *culpa lata*, *culpa levis* és *culpa levissima* fogalmát, melyeknek szabályai kivétel nélkül fellelhetők a *jusztiniánuszi* kódexekben.

Bartolus munkássága során továbbgondolta és fejlesztette a rendszert. *Bartolus* rendszerében a *culpa* a gyűjtőfogalom, melynek *Bartolus* szerint öt fokozata különböztethető meg:

- culpa latissima, ut dolus manifestus,

- culpa latior, ut dolus praesumptus,
- culpa lata,
- culpa levis,
- culpa levissima.

Az első fokozatnál – a szándékosságnál – nem lehetséges ellenbizonyítás, míg a második fokozatnál, a vélelmezett szándékosságnál, mint azt az elnevezés is mutatja, igen.

A *glossátorokat* követően a *kommentátorok* elnevezést viselő jogtudósok a *glossátoroktól* teljesen eltérő módszerrel igyekeztek a római jogi gyökereket megismerni és alkalmazni. A *kommentátorok* az érdekeltségi szempontot alkalmazták a szerződéstípusok esetében érvényesülő felelősségi fokozatok megállapításánál.²⁶

A felelősségi elméletekkel kapcsolatosan a *culpa levissima* sokat vitatott fokozata a *culpának*. A *jusztiniánuszi* kodifikáció csupán egyetlen *fragmentuma* tartalmazza, mégis a középkorban a jogtudomány jelentős elveket épített rá. Később viszont, például a *pandektisták*, elvetik a *culpa* önálló fokozataként való létezését, és a *culpa levis* keretében tárgyalják, annak egy további árnyalataként a gondatlanságnak. A *culpa levissimát* a legfigyelmesebb családapától lehet elvárni, és társul hozzá a *diligentia exactissima*, a leggondosabb eljárás követelménye. A *glossátorok* tanaiban ilyen felelősség terheli a haszonkölcsönbe vevőt és a *custodia* kötelezettséget kifejezetten elvállaló, meghatározott tárgyak őrizetét elvállaló személyeket.

VI. A felelősség elméletének alakulása az újkor kezdetén

A *ius commune* az újkorban is megtartotta a fenti felelősségi fokozatokra tagolódó felelősségi rendszert. A *culpa levissima* létjogosultsága azonban vitatott volt az elméletben, és inkább a gyakorlatban jutott számottevő szerephez. A *kontraktuális* felelősség körében a *culpa* központi elem maradt, hiszen a *culpa* fogalma képezte a kártérítés megítélésének jogalapját. Az *usus modernus* gyakorlata és a természetjog azután, hogy a jogalap megvolt, a kártérítés konkrét mértékét annak figyelembe vételével állapította meg, hogy tudatos vétkesség vagy mulasztás történt.

Az újkorban az objektív felelősségi elméletet jelentő *custodia* felelősség tulajdonképpen eltűnt, azonban a 19. század társadalmi, gazdasági, szociális hatásainak köszönhetően újra megjelent egy kissé átalakított formában a veszélyes üzemek felelősségében. Nem szabad azonban elsiklani afelett, hogy a bankok letéti felelőssége, a leltári felelősség körében, valamint a hajósok és fuvarosok felelőssége körében mindvégig megmaradt szabálya, mely alapján a felelősség mértéke az őrzésre átvett tárgyakért a *vis maior* szintjéig terjedt.

A természetjogászok a *culpa* egy újabb formáját is bevezették és kimunkálták szabályait. Az alapvető elméletük az volt, hogy a szerződő fél valamennyi hibás illetve jogellenes magatartásért kártérítési kötelezettséggel tartozik. Ennek alapján elvárható a feleltől, hogy már a szerződés megkötésének folyamata során is a lehető legnagyobb gondossággal járjanak el. Ez a mai napig ismert típusa a *culpának* a *culpa in contrahendo*.

VII. A pandektisztika kiemelkedő alakjainak felelősségelméletei

A XIX. században Németország évtizedeken keresztül nem létezett egységes államként, csak széttagolt tartományokként. A gazdasági és társadalmi fejlődés következtében jelentős változások történtek a társadalom szerkezetében. A külső hatások²⁷ és belső – társadalmi – fejlődések kölcsönhatása szükségszerűen a német egység megvalósítása felé vezetett. A francia forradalom és a napóleon-i háborúk is egységes fellépést követeltek meg. Mindezen hatások a gondolkodásban²⁸ és a politikában is lecsapódtak, s ilyen történelmi és társadalmi körülmények között jött létre – *pandektisztika* nyitányaként – a történeti jogi iskola. Ezen irányzatnak egyik legnagyobb alakja, *Savigny* felismerte azt a tényt, hogy el kell kezdeni

kimunkálni egy dogmatikai rendszert a *jusztiniánuszi* római jog rendszerén és szabályain alapulva, felszámolva ezáltal a német magánjog területén uralkodó partikularizmust. Az egyes irányzatok képviselői legfőképp abban nem értettek egyet, hogy szükséges-e a kodifikáció, illetve hogy min alapuljanak a közös, egész Németországra alkalmazni szándékolt szabályok, milyen szerepe legyen azokban a római jognak. Témám szempontjából jelen tanulmány keretében csak és kizárólag a felelősség jogintézményével tüzetesebben foglalkozó egyes *pandektisták* elméleteit kívánom áttekinteni.

*Anton Friedrich Justus Thibaut*²⁹ egy teljes mértékben szubjektív alapon álló felelősségi rendszert elméleti alapjait fektette le a *jusztiniánuszi* jogon alapulva. A tisztességtelen szándék megléte vagy annak hiánya különbözteti meg elméletében a szándékos és gondatlan cselekményeket. A *jusztiniánuszi* joggal alapjaiban nem lett volna összeegyeztethető a *custodia* felelősség objektív felelősségként való értelmezése, ezért *Thibaut* sajátos jelentéstartalommal töltötte meg a *custodia* felelősség fogalmát. A *culpa* egyik fajtájaként jelenik meg elméletében. A *culpának* *Thibaut* két formáját különbözteti ezek alapján meg. A szűkebb értelemben vett *culpa* a tényleges cselekményekben kifejezésre kerülő *culpa*, míg a *custodia* felelősséggel azonosított *culpa* a károkozást meggátló cselekmény elmulasztásában megnyilvánuló *culpa*.³⁰ Megállapítható a fenti okfejtésen alapulva, hogy a *custodia* felelősség fogalmát átvette és rendszerében megtartotta *Thibaut*, de eltérő jelentéstartalommal alkalmazta, mint az a *jusztiniánuszi* forrásokból megismerhettük.

Thibaut vizsgálata tárgyává tette a *jusztiniánuszi* forrásokban felelhető *culpa levissima* elnevezésű *culpa-fokozatot*. A *culpa levissima* létezését teljes mértékben elvetette, így az módosított jelentéstartalommal sem maradhatott meg *Thibaut* rendszerében. Szerinte nem létezik a *culpa levistől* különböző jelentéssel bíró *culpa levissima*, hanem azt a rómaiak beleértették a *culpa levis* fogalmába. Rendszerében a *culpának* három fokozata létezett: *culpa lata*, *culpa levis*, valamint a *culpa in concreto*. Egyes kritikusok szerint ez a felfogás a *Digesta* forráshelyeivel teljes ellentétben áll, azokat nem vette figyelembe *Thibaut*. A *culpa levisnél* ugyanis egyértelműen egy magasabb mércét jelez a *culpa levissima* kapcsán a forrásokban a *pater familias* felelősségénél szereplő *diligentissimus* melléknév.

Összegzésképpen megállapítható, hogy az egyén, *individuum* szándéka az, ami *Thibaut* felelősség-konceptiójában az egyén felelősségének megállapításához alapul szolgál. Az a cselekedet, amit a cselekvő egyéni akarata nem képes átfogni ezek szerint nem jelentheti alapját felelősség kimondásának. A *culpa levisre* jellemző *diligens pater familias* gondossága lesz az elvárható egyéni gondosság maximuma a *thibaut-i* felfogásban.

A másik nevesebb *pandektista*, aki felelősségi elméletekkel foglalkozott *Edgar von Löhr*.³¹ A *Theorie der Culpa* című műve nem sokkal *Savigny* és a történeti jogi iskola színre lépését követően jelent meg, mégis a munkáján érzethető az a törekvés, hogy a történeti jogi iskola kutatási módszerére jellemző történeti és jogpolitikai szempontokat mellőzze. Kutatási módszere a – többségében *jusztiniánuszi* – források mind teljesebb elemzése és értelmezése volt. Főként a szerződésen kívüli felelősséggel foglalkozott, ami témánk szempontjából nem bír jelentőséggel, azonban figyelemre méltó a *culpa* és a *custodia* felelősség mibenlétéről szóló elmélete. Szubjektív felelősségi elmélete központjába a *culpa* kerül. A *culpát* a jogellenes cselekmény szinonímájaként használja, amely cselekmény eredményezi a *culpát*, s ennek következtében egy szubjektív felelősségi felfogást az, amit *Löhr* lefektet elméletében. *Löhr* okfejtése, ami alapján erre a véleményre jutott az, hogy ha a jogellenes cselekmény alapozná meg a felelősséget, akkor az egy objektív felelősségi rendet jelentene, amely okfolyamatnak az eredménye nem elfogadható számára. Megállapítható azonban, hogy *Löhr* elmélete közel sem volt annyira szubjektív, mint *Thibaut* elmélete, hiszen egy objektív tényhez, a jogellenességhez köti a *culpát*, ami önmagában véve objektív színezetet ad felfogásának.

Elmélete hasonlít annyiban *Thibaut* tételéhez hogy, nem ismeri el a *culpa levissima* létjogosultságát, azt a *culpa*, közelebbről a *culpa levis* fogalma alá rendeli, mint legkisebb gondatlanság.

A *custodia* kérdéskörrel kapcsolatban azt vizsgálja, hogy minden olyan cselekménnyel kapcsolatos-e ez a kötelezettség, amely egy dolog őrzetében áll, s amennyiben az őrzet elmaradása miatt bekövetkezik valamilyen kár, akkor felelőssé tehető-e az őrző az alapján, hogy gondosabb őrzéssel elkerülhető lett volna a kár, vagy mást kell itt vizsgálni. *Löhr* válasza az, hogy nagyobb gondosság az, amit tanúsítani kell a *custodia* kötelezettség alapján, s így a *culpa* fajtái közé sorolja a *custodia* felelősséget, a *culpa in non faciendonak* megfelelően azt. A *custodia* kötelezettség jogpolitikai indoka, ami alapján arra hivatott, hogy a dolog tulajdonosának nagyobb vagyoni biztonságát szolgálja, fel sem merül *Löhrben*, mivel ez egy objektív szempont lenne a szubjektív rendszerében.

Összegezve elmondható, hogy *Löhr* munkássága úttörő szerepet játszott a *pandektisztikában* a XIX. században, hiszen kiemelkedően elemezte a *jusztiniánuszi kodifikáció* felelősségi rendjét annak leírásával és a hozzá kapcsolódó források vizsgálata által. Elméletének gyengeségei és ellentmondásai a későbbi követőinek munkájában is megmaradtak.

A következő gondolkodó, akinek nézeteit vizsgálunk kell, az *Johann Christian Hasse*, a XIX. századi *pandektisztika* szubjektív felelősségi tanai talán legjelentősebb képviselője. A római jogi felelősségi renddel kapcsolatos római jogi forrásokat a rendszeralkotás igényével elemzi és foglalja össze. 1815-ben publikált műve a *Die Culpa des Römischen Rechts*.³²

Elsődlegesen ő is a szerződésen kívüli felelősséget vizsgálja, azonban a tanulmány szempontjából fontos ismét a *culpához* való viszonyulás, annak fogalma lesz. Véleménye szerint a *culpa* fogalmát nagyon sok nézet a legkülönbözőbb módon értelmezte, azonban sokszor tévesen. Ahhoz, hogy tisztázni tudja az eddigi félreértelmezéseket, hasonlóan *Löhrhöz*, a szabályozás kiindulópontját jelentő római forrásokhoz való visszanyúlást támogatja. A legszembetűnőbb különbség *Hasse* és *Löhr* között, hogy míg *Löhr* mereven ragaszkodott a források betűjéhez, addig *Hasse* a modern korhoz próbálta azokat igazítani, a szabályok szellemét próbálta megragadni.

Hasse kiindulópontja megegyezik abban *Löhr* tételével, hogy a *culpát* a jogellenesség kategóriájával azonosítja. *Hasse* azonban nem áll meg ennél a megállapításnál, a *culpa* fogalmának további differenciálása szükséges. A *culpa* *Hasse* felfogása szerint tágabb értelemben két összetevőt foglal magában, a jogellenességet és a felróhatóságot. Amennyiben szűkebb értelemben vizsgáljuk a *culpa* jelentését, úgy a felróhatóságot kell alatta érteni. *Hasse* elmélete szerint a rómaiaknak a felelősségi rendszerében a *culpa* volt, ami a szubjektív elemet testesítette meg felróhatóság jelentéssel bírva. A *culpa* ezen jelentése révén a cselekvő személy belső tudati oldalát jelenti, azt, hogy a cselekmény megvalósításához milyen tudati, akarati viszony társul, szemben a jogellenességgel, ami egy külső és objektív elem, a cselekmény külvilágban való realizálódása.

Hasse úgy véli, hogy a felróhatóságot jelentő *culpa* magában foglalja a *dolus* intézményét is. Amennyiben pedig hiányzik a felróhatóság, nincs jogellenesség sem. Konceptiójában akkor lehet megállapítani a felelősséget, ha a jogellenesség és a felróhatóság együtt jelentkezik, amely két tényezőtől a felróhatóság megléte a legfontosabb. Egy jogellenes cselekmény önmagában, felróhatóság nélkül nem keletkeztet ugyanis felelősséget. Ezzel az érvelésével, a felróhatóságot kizáró okok rendszerének kidolgozásával és a felróhatóság *culpát* és *dolust* egyaránt átfogó fogalmának kialakításával ki tudta kerülni azokat a felesleges, és adott esetben következtelen magyarázatokat, amelyek *Thibaut* és *Löhr* elméletében megjelentek.

A felelősségi fokozatok körében a következőket különbözteti meg:

- *dolus*,
- *culpa lata*,
- *culpa levis*,
- *culpa in concreto*.

Első körben a *dolus* a *culpa lata*tól választja el. *Dolus* esetén vagy haszonszerzési cél vagy a másnak való károkozás szándéka kell, míg *culpa lata*nál nincs ilyen szándék. A közös e két fogalomban a cselekvő tudatában megjelenő rossz gondolat. *Culpa lata* esetén azonban nem az az vethető a cselekvő terhére, hogy szándékosan véghez viszi a rossz, elvetendő gondolatot, hanem legfeljebb annyi, hogy közömbös marad magatartása esetleges következményeivel szemben. A *culpa lata* legfőbb jellemzője Hasse szerint nem tudni azt, amit mindenki tud.

A következő fajtája a *culpának* a *culpa levis*. Hasse-ban is megfogalmazódik az, ami Thibautban, létezik-e ennél magasabb felelősségi mérce vagy ez a felelősség mértékének *maximuma*? Donellus tanaira hivatkoznak Hasse és Thibaut is. Donellus tagadja, hogy létezne a *culpa levis*nél magasabb felelősségi fokozat.³³ A felelősség és a jogellenesség vizsgálatakor tehát azt kell figyelembe venni és vizsgálat tárgyává tenni, hogy a cselekvő a jó családapa gondosságát tanúsította-e vagy ilyen módon törekedett-e a káreseményt elhárítani.

A *culpa levissima* problematikája kapcsán Hasse elismeri azt, hogy az felelősségi fokozatok képesek tovább tagozódni, valamint azt, hogy egyes forráshelyek alapján *trichotóm* a felelősségi rendszer, ahol a *culpa levissima* és a *culpa lata* – mint a felelősségi fokozatok két végpontja között – helyezkedik el a *culpa levis*, mégsem tartja kívánatosnak a *culpa levissima* fogalmának törvény szinten való rögzítését. A *doluson* belül is nagy különbségek vannak az egyes jogellenes cselekmények kialakulása és végrehajtása alapján, és más esetben is az egyes cselekmények – specifikus körülményekre tekintettel – önálló fokozatot képezhetnének a felelősségen belül, azonban ez lehetetlenné tenné a tudományos absztrakciót. A *culpa levis* további tagolása a felelősségi rendszer *elrelativizálódásához* vezetne, nehézséget okozva a bírónak pontosan megállapítani, hogy adott esetben *culpáról* vagy *casusról* van-e szó, hiszen a *culpa levissima* ugyan árnyalatnyi különbség a *culpa levis*hez képest, mégis képes arra, hogy a *culpa* és a *casus*³⁴ határát elmossa.³⁵ A *culpa levissimát* így beolvasztja Hasse a *culpa levis* alá, megakadályozva a joggyakorlat bonyolítását és megőrizve szubjektív elméletét.

A *custodia* kérdésköre itt is felmerül, azonban Hasse rövidebben elintézi azt, mint Löhr, mivel egyszerűen kétségbe vonja objektív elemként a *custodiát*.

Hasse anélkül ment végig a Hugo, Thibaut és Löhr által kijelölt úton, hogy egyetlen ponton megtörte volna szubjektív felelősségi elméletét akár csak egyetlen objektív elem zavaró jelenlétével is. Felelősségi rendszere egy tiszta szubjektív felelősségi rendszer, aminek központi tényezője az emberi akarat erkölcsi autonómiájából származtatott felróhatóság, ami nélkül nincs kár és kártérítés sem.³⁶ Az, hogy igyekeztek elméleteikben ily nagyon kizárni az objektív felelősség létezését, arra vezethető vissza, hogy a kapitalista fejlődés következtében a gyárak, nagyobb üzemek, egyszóval veszélyes üzemek kialakulásának korában próbálták a kialakuló és fejlődő vállalkozások sikerét elősegíteni. Az ok erre, hogy ne kelljen a „véletlen károkért”, az alkalmazottak által harmadik személyeknek okozott kárért is felelősséggel tartozniuk a megszülető és még gyenge lábakon álló új vállalatoknak.

Savigny – mint a történeti jogi iskola egyik megalapozója és legjelesebb képviselője – olyan szempontból játszott fontos szerepet a felelősségi elméletek vonatkozásában, hogy a *System des heutigen römischen Rechts* című munkájában néhány oldalon keresztül foglalkozik a felelősség kérdéseivel, ami az alapjait jelenti a *pandektisztika* felelősségi tanának.³⁷ Azért bír ilyen jelentőséggel Savigny, mert ő volt az, aki a jogtudományba először használta fel a *kanti* emberi erkölcsi autonómiáról szóló tanítást, amiből az ember cselekedeteinek szabadsága következik. A jog feladata pedig az lesz, hogy azonos szabadságot és méltóságot juttasson minden embernek és ezt intézményekkel is támassa alá. Mindebből nyilvánvalóvá válik, hogy Savigny is a felróhatóságot helyezi előtérbe felelősség elméletében, valamint az is, hogy a felelősség alanya csak és kizárólag természetes személy lehet. *Dolusról* beszél akkor, ha a cselekményre kifejezetten kiterjed a cselekvő akarata, míg *culpáról* van szó abban az esetben, ha jogrend által megkövetelt körülményt mulasztja el a cselekvő, aminek következtében bekövetkezik a jogellenes cselekmény.

A *pandektisztika* irányzatain belül a *Begriffjurisprudenz* kiemelkedő alakja volt *Puchta*³⁸, *Savigny* tanítványa. Célkitűzése volt, hogy a gyakorlat és elméleti tudomány között kialakult ellentéteket felszámolja és közelítse e két területet. Munkásságáról nem mondható el, hogy sikeresen véghez tudta volna vinni ezt a célt, sőt, a gyakorlat és tudomány teljes elszakadását idézte elő. Mindenképpen érdeme azonban az, hogy a megóvta a magánjogot a politikai behatásoktól. Ez a folyamat jellemzi a felelősségi rendszerét is.

A felelősség két feltétele nála is – hasonlóan kortársaihoz – a jogellenesség és a felróhatóság, utóbbinak a *dolus* és a *culpa* a két központi intézménye. Elődeihez képest másképp határolja el a *dolust* a *culpa latától*. A cselekmény eredményét és a jogellenességét is át kell fognia a szándéknak ahhoz, hogy *dolusról* beszélhessünk. Amennyiben a bekövetkezett eredményre irányul a szándék, azonban az elérni kívánt cél menthető, és csak az eszköz az, ami jogellenessé tette, akkor *culpa latáról* van szó. Ezt követően a *culpát* és fokozatait tárgyalja, mint gondatlanságot, elővigyázatlanságot. Lehetőségként beszél a *culpa* három fokozatáról, a *culpa lata*, *culpa levis* és *culpa levissima* fokozatokat megjelölve. *Donelli*, *Löhr* és *Hasse culpa levissimára* vonatkozó tanaira, mint meghaladott tanokra tekint. Véleménye szerint az egyes szerzők akkor vélték úgy, hogy a *culpa levissima* mértékét kell alkalmazni, ha egy szerződésből az egyik félnek csak haszna származott és ennek ellenére jogellenes cselekményt valósított meg.³⁹ *Puchta* kifejti azonban, hogy ez az értelmezése és alkalmazása a *culpa levissimának* a római forrásokkal teljes mértékben ellentétes, szükségtelen, és nem utolsó sorban túl nagy teret nyit a bírói szubjektivizmusnak. A *culpa levist* kell tehát a gondossági skála legfelsőbb pontjának tekinteni, amin belül helyezkedik el a *culpa levissima*. A jó családapa gondosságánál magasabb felelősségi szintet elvárni értelmetlen, többek között azért, mert a felett már a véletlen hatása kezdődik. *Puchta* megkülönbözteti még az *abszolút culpát*, amely kategória a *culpa latát* és a *culpa levist* foglalja magában, valamint a *relatív culpát*, ami a *culpa in concretot* takarja. Utóbbi kapcsán hozzáteszi *Puchta* azt is, hogy itt nem egy önálló felelősségi formáról beszélhetünk, csupán a *culpa levis* egyik megnyilvánulási formájáról, amelyet más ügyében eljárva kell tanúsítanunk.

Nem meglepő az sem, hogy *Puchta* – mestereihez hasonlóan – tagadja a *custodia* felelősség önálló intézményi voltát és azt, hogy objektív elemet jelentene a felelősségi rendszerben. *Diligentia in custodiendoként* beszél róla a *diligentia* egyik speciális fajtájaként, amely a szubjektív felelősségi rendszer szerves része, és a különbség csupán annyi a *culpa* többi formájához viszonyítva, hogy a gondos eljárás mellett megjelenik egy őrzési elem többletként.

Puchta legjelentősebb tanítványai szintén foglalkoztak a felelősségi rendszer problematikájával. Az egyik – talán legjelentősebb tanítvány – *Alois Brinz*. Ő a *Lehrbuch der Pandekten* címet viselő művében fejti ki felelősséggel kapcsolatos nézeteit a leghosszabban, főként a *kontraktuális* felelősségre koncentrálna. Szemlélete az elődeihez képest változást tükröz, hiszen a *custodia* kiemelt jelentőséget kap munkásságában. A tanulmányában a *custodia* felelősséget elemző rész – terjedelmét tekintve – hosszabb, mint a felelősség többi intézményét leíró részek. A másik terület, ami *Brinz* munkásságának sarokpontját jelenti a harmadik személyért való felelősség. A szerződésben vállalt kötelezettség megszegése keletkezteti *Brinz* elméletében a *kontraktuális* felelősséget, ez az alapfeltétel. Szükséges második feltételként, hogy a kötelezettséget megszegő személynek a kötelezettség megszegése felróható legyen morálisan, történjen az valamely cselekvés, avagy mulasztás következtében. A szokásos felosztás⁴⁰ mellett felveszi rendszerébe és elismeri a *culpa levissima* vagy másképpen a *culpa levior* létjogosultságát, azonban adós marad a fokozat részletesebb kifejtésével, így beolvasztja azt a *culpa* általánosan használt fogalmába.⁴¹

Brinz elméletének köszönhetően az objektív elem visszatért a *pandektisztikába*. A *custodiával* kapcsolatos vizsgálataiban rögtön kifejezésre juttatja azon álláspontját, miszerint a *custodia* lényegét ezidáig nem sikerült feltárnia a tudósoknak. Véleménye szerint nem egy speciális *diligentiáról* van szó, sőt eredetileg az általános *diligentia* alá sem volt besorolható ez a

felelősségfajta. Azt különböztette volna meg tőle, hogy egy adott dolog őrzésében kell megnyilvánulnia a *custodia* esetén a *diligentiának*, gondosságnak. Bár Brinz nem mondta ki konkrétan azt a tényt, hogy a *custodia* egy objektív felelősségi elem, de azzal a megfogalmazással, hogy a *custodia* a *culpán* túlterjeszkedő helytállási kötelezettséget jelent, *expressis verbis* megnyitotta az értelmezés ezen útját. Kijelentette azt is, hogy a *custodia* tulajdonképpen a *diligentia* mellett álló intézmény. Brinz azonban nem meri felvállalni nyíltan ezt a nézetét, hiszen az az uralkodó – szubjektív – irányzattal és a legitimnek tekintett római forrásokkal való szakítást jelenti. A *custodia* fejezetében a későbbi és egyben a lezáró gondolatok visszatérnek a korszakban érvényesülő felfogáshoz, mely alapján Brinz elismeri, hogy a *custodia* a *diligentiába* beleolvad, mint *speciális diligentiae*. A záró gondolatokban azonosul a többség álláspontjával, s csupán kivételesen tekint megengedhetőnek attól eltérő *custodia* elméletet. *Omnis culpaért* felel a *custodia* kötelezett, s az ezen túlmenő helytállási kötelezettségét – vagyis az objektív felelősséget – kizárólag a felek kifejezett akarata, valamint rendőrségi motívumok indokolhatják.⁴²

A *pandektisták* érdeme, hogy a *jusztiniánuszi* joghoz hűen ragaszkodva megteremtettek egy modern szubjektív felelősségi rendszert, érvényre juttatva a *kanti* erkölcsi tanokat, tudományos igénnyel *absztrahálva* a rendszert. Nem jelentett nézetük és munkásságuk mégsem teljes sikert, mert a társadalmi és gazdasági hatások következtében meghaladottá vált a csupán szubjektív alapokra épülő felelősségi rendszer. Az iparosodás, vállalatóriások és veszélyes üzemek kialakulása kapcsán a szociális és társadalmi érdekek szemléletváltást igényeltek.

VIII. A felelősség jogintézményének megjelenése az európai kódexekben

Az eddig felvázolt fejlődéstörténetből egyértelműen látható az, hogy a római jogi hagyományoktól kezdődően a *culpa* és a *dolus* fogalompár alapvető jelentőséggel rendelkezett a felelősség vizsgálatánál és megállapításánál. A különbség az egyes jogelméleti korok és elméletek között az, hogy hogyan viszonyulnak a fennmaradt és néha ellentétes római kori forrásokhoz, és ez alapján szubjektív vagy objektív felelősségi elméletet követnek. Poroszországban a XVIII. század végén,⁴³ míg Franciaországban⁴⁴ és Ausztriában⁴⁵ a XIX. század elején alkották meg az egyes nemzetek saját törvénykönyveiket. Ezek a kódexek a magánjogi felelősségi rendszerüket római jogi alapokon építették fel, elsősorban *Jusztiniánusz* tevékenységének köszönhetően létrejött és fennmaradt törvénygyűjteményeket használták fel forrásként. Közös a megszületett magánjogi törvénykönyvekben, hogy a büntetőjogi és a polgári jogi felelősséget különválasztják, azonban a felelősség alapja elvileg mind a két jogágban a vétkességi elv marad. Az azonos kiindulópont azonban eltérő szabályokhoz vezetett a német és a francia területeken.

A német jog a *jusztiniánuszi* elméletet teljes mértékben átvette, mind *kontraktuális*, mind *deliktális* felelősség esetén csak és kizárólag vétkesség esetén lehetett az adott személyt felelősségre vonni. A vétkesség mértéke mind a két esetben a jó családapa gondossága maradt. A régi római tárgyi felelősség⁴⁶ csupán kivételként maradt fenn néhány esetben.⁴⁷

A francia *Code Civil* látszólag szintén a vétkességi felelősségi elméletet *recipálja*, azonban a valóságban a természetjogászok hatására a *bonus paterfamilias*⁴⁸ gondossági szintje a francia törvénykönyvben nem csak a jó családapa gondosságát jelenti, hanem érteni kell az adott kifejezés alatt a legkisebb elnézést, figyelmetlenséget, vigyázatlanságot is. Ellenbizonyításnak van helye, azonban akkor mentesülhet a károkozó a kár megtérítése alól, ha bizonyítja, hogy a kár valamilyen külső okból következett be. A francia jog ezzel a szabályozással és szűk kimentési körrel tulajdonképpen objektív felelősségi rendszert alakított ki.⁴⁹

A francia magánjogi törvénykönyv már előrevetítette azt a folyamatot, melynek következtében a jogalkotók kénytelenek lesznek átalakítani a szubjektív felelősségi rendszereket. Az újkor társadalmi és gazdasági változásai ugyanis igazolták azt, hogy egy

fejlett világban nem létezhet csupán egy szubjektív felelősséget elfogadó és hirdető elmélet, hanem egyes esetkörökben mindenképpen szükséges az objektív felelősség elemek megléte a felelősségi rendszerben. Az ipari forradalom által hozott gazdasági fellendülés, a gépi erővel hajtott közlekedési eszközök megjelenése és térhódítása a veszélyforrások megnövekedését és ezzel a balesetek bekövetkeztének egyre nagyobb valószínűségét teremtette meg. A károkozások következtében a liberál-kapitalizmus korában kialakult egyensúlyi helyzet, ahol a felelősség alapját a cselekvő személy vétkessége jelentette, meghaladottá vált.

Legelőször az 1838. évi porosz vasúti törvény mondta ki az objektív felelősséget kötelező jogszabályba foglalva, elindítva annak térnyerését például a veszélyes üzemek körében bekövetkező károk esetén, majd a közlekedési balesetek körében.

Magyarországon a XIX. században nem sikerült elfogadni magánjogi törvénykönyvet, azonban az 1811-ben elfogadott Osztrák Polgári Törvénykönyv 1861-ig, az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (továbbiakban: ITSZ) elfogadásáig hatályban volt Magyarországon. A problémát az okozta, hogy a bírói kar az egyéb tárgyú kapcsolódó osztrák jogszabályokat nem ismerte, azonban nem is szívesen használta azokat. Az ITSZ hiánypótló jelleggel született meg a Kúria bírúinak gondozásában. A törvényjavaslatot a képviselőház felsőháza azonban nem hagyta jóvá törvényként, csupán azt mondta ki, hogy addig lehet a törvénykezésre kiegészítő ideiglenes jelleggel alkalmazni, amíg a törvényhozás nem rendelkezik másképpen.

A kor általános osztrák-ellenes hangulata ellenére az Optk-nak nagy hatása volt a magyar polgári jogi felelősség alakulására, amelyet tényleges jogszabály hiányában a bírói gyakorlat alakított, formált ki. A XIX. század végén a vétkességi felelősség mellett egyre több esetben kimondták vétkesség fennállása nélkül is a károkozó fél kártérítési kötelezettségét a bíróságok, ami a korszakban történt gazdasági változásoknak az eredménye. Hazánkban is megjelentek a veszélyes üzemi tevékenységnek minősülő és a megszokottnál jóval nagyobb kár okozására képes gépi erővel hajtott eszközök a szállításban, termelési folyamatokban. A törvényhozó hamar felismerte a különös veszéllyel járó eszközök, berendezések által okozott károk szabályozásának fontosságát, így már a XIX. század végén törvényi szinten szabályozásra kerültek a legjelentősebb iparágak által okozott dologi és személyi károk megtérítése.⁵⁰

A század végén megszületett a német polgári törvénykönyv, a BGB.⁵¹ A XIX. század végétől Magyarországon is folytak a magánjogi törvénykönyv kodifikációs munkálatai, melyre nagy hatást gyakoroltak a német jogfejlődés eredményei. A felelősség intézményének terén ez abban mutatható ki leginkább, hogy külön fejezetben tárgyalták a vétkességi felelősségi eseteket és a vétkességtől független, vétlen felelősségi eseteket. Az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslat (a továbbiakban: Mtj.) szintén külön fejezetben taglalja a vétlenül okozott felelősség eseteit.

A kodifikációs tervezetek azonban nem emelkedtek törvényerőre, így az 1959. évi IV. törvény, a Polgári Törvénykönyv elfogadásáig a bírói gyakorlat az az erő Magyarországon, mely a felelősség intézményének alakulására a legnagyobb hatást gyakorolta.

IX. A felelősség jogintézményének alakulása a XIX.-XX. században Magyarországon

Magyarországon az első önálló felelősségi elméletet Grosschmid Béni dolgozta ki.⁵² A felelősség egyes jogi alakzataival veti össze az önállóvá vált polgári jogi felelősséget. álláspontja szerint egy magatartás, tény vezethet büntetőjogi, fegyelmi és polgári jogi felelősségre egyaránt. Az utóbbi kapcsán vizsgálja a kártérítési kötelezettséget, valamint annak jogalapját. A vétkesség fogalmának elemzésekor előrevetíti a vétlenségen alapuló objektív felelősséget. Bírálja a *kontraktuális* és a *deliktuális* felelősség megkülönböztetését. Az elhatárolás problémáját jelenti, hogy mind a két tényállás ugyanarra a végeredményre vezet, kártérítési kötelmet keletkeztet.⁵³

Szladits Károly a következő magyar jogtudós, aki a problémával érdemben foglalkozott. A *kontraktuális* felelősséget vizsgálva a vétkesség alapú felelősséget fenntarthatónak találja. Kötelemszegés esetén vizsgálni kell, hogy a kötelemszegő magatartás az adósnak, illetve azoknak a személyeknek, akikért felelős, felróható-e. A felelősség szempontjából általában nem releváns, hogy gondatlanul vagy szándékosan követte el az adós a terhére róható magatartást. Mivel az adott helyzetben elvárható gondosság mértéke a kötelelem tartalmától és a magatartás elkövetésének körülményeitől függenek, a kötelezett vétkességének eldöntése a bíró mérlegelésén fog nyugodni. Szerződésen kívüli károkozás esetén szintén a vétkességet kell a bíróságnak vizsgálnia Szladits szerint. Elmélete kimondja, hogy a vétkes károkozás ténye – minden más körülmény fennállásától függetlenül – kimeríti a jogellenes magatartás fogalmát, a jogellenes cselekménnyel okozott kárt pedig köteles a károkozó megtéríteni.⁵⁴

Marton Géza éles kritikát fogalmazott meg A polgári jogi felelősség című munkájában a római jogi hagyományokon kialakult vétkességi alapú felelősségi rendszerekkel szemben. Véleménye szerint a legnagyobb probléma, hogy anélkül adaptálta a modern jogtudomány a római jogban alkalmazott fogalmakat és jogintézményeket, hogy azokat a megváltozott gazdasági és társadalmi körülményekhez igazította volna. A vétkesség csupán a büntetőjogi felelősségre vonáshoz elegendő alap, büntetés egy társadalomellenes magatartásért. A társadalmat azonban nem csak a morálisan elítélendő károkkal szemben kell védenie a törvényhozóknak, hanem ezen túlmenően az olyan érdekösszeütközések kielégítő rendezéséről és az ehhez kapcsolódó károk megtérítéséről, viseléséről is gondoskodniuk kell, ahol az egyik fél cselekedete sem ítéltető el morálisan.⁵⁵ Hiszen a XIX. században rengeteg olyan termelési, berendezési eszköz terjedt el, amellyel másnak akaratlanul és észrevétlenül, sokszor kivédhetetlenül kárt lehetett okozni. A vétkességi elv önmagában is hiányos lenne ezen oknál fogva, hogy a felelősségre vonás alapjául szolgáljon. Marton álláspontja alapján további hibái is vannak a vétkességi alapú felelősségi rendszereknek. Az egyik kifogás a bizonyíthatóság kérdése. Mivel vétkesség esetén belső, lelki okok állnak a károkozás hátterében, a károsult fél csak nehezen, vagy egyáltalán nem tudja ezt bizonyítani, és felperesként hátrányos helyzetbe kerül az alperesi pozícióban lévő károkozóval szemben. A másik bírálati tényező, hogy a vétkesség egy morális ítéletet jelent. Ez a felperes szemszögéből azt jelenti, hogy neki oly módon kell a tényeket bizonyítania, melyből a bírónak logikus következtetéssel arra a meggyőződésre kell eljutnia, hogy a károkozónak valóban felróható a cselekmény elkövetése.

A bizonyítás igazságtalansága, illetve bizonyos esetekben lehetetlensége volt a kiváltó oka annak, hogy több nemzet törvényhozói először a gazdasági folyamatokban egyre nagyobb szerephez jutó nagyvállalatokkal, üzemekkel szemben meghozták azokat a jogszabályokat, mely alapján vértlen károkozás esetén is meg kell téríteniük az okozott kárt, csupán a *vis maior* eseteiben volt lehetőségük mentesülésre. A későbbiekben ezt a vétkességtől független felelősségi koncepciót kiterjesztették, és már nem csak nagyvállalatokkal szemben lehetett erre hivatkozni, hanem gépkocsivezetőkkel, fogathajtókkal, mesterekkel, stb. szemben is.

A szubjektív felelősség alapja a vétkesség, ami elfogadhatatlan a polgári jogi felelősség alapjául. Marton Géza az objektív felelősségen alapuló, prevención nyugvó, egységes felelősségi rendszert dolgozott ki, szemben a legtöbb ország jogrendszerében meglévő dualista, szubjektív és objektív felelősségi renddel.

Eörsi Gyula úttörő szerepet játszott a mai magyar felelősségi rendszer kialakításában, hiszen részt vett a Polgári Törvénykönyv kodifikációs munkálataiban, és munkájának fő eredménye, hogy az az álláspont került be a Ptk.-ba, amely a kártérítési felelősség beállításához felróhatóságot követel meg. Nem veti el olyan mértékben a vétkességi elvet, mint Marton Géza, de ugyanakkor elismeri a felelősség objektivizálódásának az egyes országokban lejátszódó folyamatát. A szubjektív és az objektív felelősség álláspontja szerint nem két elkülönülő típusa a felelősségnek, hanem egy felelősségi skála, mely a felróhatóság szabályán, az elvárható magatartás zsinórmértékén alapul, két foka. A felelősség alapja tehát

az, hogy a társadalom bizonyos követelményeket támaszt tagjaival szemben. A felróhatóság társadalmi értékelés következménye, ugyanakkor megtestesíti az egyén társadalomhoz való viszonyulását.⁵⁶ A felróhatóság magában foglalja nem csak a károkozó magatartásért való felelősséget, hanem a törvényben szabályozott speciális felelősségi alakzatok esetében az ezek esetében bekövetkező károk elleni védekezés elmulasztását is. A felróhatóságon alapuló felelősség – ugyanúgy, mint Marton Gézánál – *vis maiorig* terjedhet. A felelősség egyes eseteinek közös eleme egyrészt a *prevenció*s és *reparáció*s célzat egyesítése a szankció által, másrészt a magatartás társadalmi elítélése. Elméletében tehát Eörsi egyesíti a szubjektív és objektív felelősségi elméleteket a felróhatóság két formájaként kezelve azokat.⁵⁷

X. Összefoglalás

A rómaiak alapján a szubjektív felelősségi elméletből indultak ki, melynek legjelentősebb változása az objektív elemek bevezetése volt. A folyamat végül *Jusztiniánusz* uralkodása alatt az objektív felelősségi rendszer bevezetésében tetőződött be. A középkor első századaiban az egykori Római Birodalom területén letelepedő népek szintén objektív felelősségi elméletet alkalmaztak, annak ellenére, hogy a római jogi forrásokat a legtöbb esetben nem követték. A *glosszátorok* és *kommentátorok* voltak azok, akik a klasszikus római jogi alapokra helyezkedve a szubjektív elméletek mellett törtek lándzsát. A természetjogászok igyekeztek ezt az álláspontot megtartani és követni, bár egyik-másik képviselőjük elmélete már tartalmazott egy-egy objektív elemet, felismerve azt, hogy a római kor gazdasági és társadalmi jelenségeinek szabályozására kialakított felelősségi rendszer a gazdasági folyamatok következtében meghaladottá, tarthatatlanná vált. A XIX. század közepén a folyamat megállíthatatlanságát már konkrét jogszabályok, törvények megszületése is jelzi. Az egyes nemzeti jogokban a jogalkotók igyekeztek fellépni a nagy haszonnal, az emberi erőforrást sokszor kihasználva dolgozó nagyvállalatok, üzemek által a munkások testi épségében, életében okozott károk megtérítéséért, bevezetve ezzel az objektív felelősség jogintézményét. Egyfajta társadalmi kockázatosztásról beszélhetünk, vagyis viselje az a tevékenysége következtében bekövetkező károkat, akinek abból haszna származik.

A magyar jogtudományra jellemző, hogy a XIX. század végén jelesebb képviselői még a szubjektív, vétkességi alapú felelősségi rendszer mellett törtek lándzsát, azonban a bírói kar felismerte a világjelenségként terjedő objektív felelősség jelentőségét és alkalmazásának szükségességét bizonyos típusú károkozások esetén. Ennek köszönhetően a jogalkotót lépésre késztetve hazánkban a XIX. század utolsó évtizedeiben megjelentek a veszélyesnek minősülő üzemek károkozására vonatkozó speciális szabályokat tartalmazó törvények.

A szubjektív alapú felelősségi rendszer éles kritikájával találkozunk Marton Gézánál és Eörsi Gyulánál, akiknek úttörő szerepe volt a XX. században kialakított és máig létező felelősségi elmélet megszületésében.

Felhasznált irodalom

1. BALÁZS Tamás: *A felelősség intézménye a pandektisztikában*. Jogtörténeti szemle : az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének közleményei, 1992. 4. évf. 2. sz.
2. EÖRSI Gyula: *A jogi felelősség alapproblémái, a polgári jogi felelősség*, Akadémia Kiadó, Budapest, 1961.
3. EÖRSI Gyula: *Kötelmi jog, Általános rész*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1978.
4. FÉZER Tamás: *Az erkölcsi károk megtérítésének európai és magyar fejlődéstörténete*, *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium*, Tomus 7/1, 2006. 119-141.

5. FÖLDI András: A jogi felelősség fogalmáról, Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis De Rolando Eötvös Nominatae, Tomus XXX., 1988.
6. FÖLDI András- HAMZA Gábor, A római jog története és intézményei, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
7. FÖLDI András: *A másért való felelősség a római jogban*, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004.
8. FÖLDI András: A kontraktuális és deliktuális felelősség konkurenciájának történetéhez, Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis De Rolando Eötvös Nominatae, Tomus XXVII., 1985.
9. GROSSCHMID Béni, *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*, 1. kötet, Grill Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1932.
10. MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség*, Triorg Kft., Budapest, 1992.,
11. SZABÓ Béla: A dologi jogi és kötelmi jogi általános szabályok továbbélése, http://www.jog.unideb.hu/tanszekek/jogtortenet/.../tse_romaijog_nappali_26-08-09-2.pdf (letöltve 2011. január 20.)
12. SZABÓ Miklós: *Az antik görög és római politikai filozófia*, IN: Bódi Mátyás és Györfi Tamás szerkesztette *Államelmélet, A mérsékelt állam eszméje és elemei*, Miskolc, 2002.
13. SZLADITS Károly, *A magyar magánjog vázlatja*, 2. rész, Grill könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1933.
14. ZLINSZKY János (fordította és szerkesztette): A tizenkétfőléc törvény töredékei, Miskolci egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1996., 6, 1

Jogszabályok

D 16,3,1,7

D 9,2,31

D 17,2,72

ALR 1794.

Code Civil 1804.

Optk. 1811.

1874. évi XVIII. törvény a vaspályák által okozott halál vagy testi sértés miatt való felelősségről

1893. évi XXVIII. tc. az ipari munkások baleseti védelméről

1959. évi IV. törvény a Polgári törvénykönyvről

¹ II. évfolyam nappali tagozatos PhD. hallgató, DE Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

² FÖLDI András: A jogi felelősség fogalmáról, Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis De Rolando Eötvös Nominatae, Tomus XXX., 1988. 10.

³ A responsabilité kifejezést használták a felelősség fogalmára.

⁴ FÖLDI András- HAMZA Gábor, A római jog története és intézményei, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996., 424.

⁵ Beszélhetünk egy adott szerződéstípusnál az egyes felelősségi kérdésekről, vagy valakinek a konkrét esetben fennálló felelősségéről.

⁶ EÖRSI Gyula: Kötelmi jog. Általános rész. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003., 239.

⁷ SZABÓ Miklós: *Az antik görög és római politikai filozófia*, IN: Bódi Mátyás és Györfi Tamás szerkesztette *Államelmélet, A mérsékelt állam eszméje és elemei*, Miskolc, 2002. 33.

⁸ FÖLDI András: *A másért való felelősség a római jogban*, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004., 39.

⁹ Ilyen szerzők például: Hérodotosz, Platon, Arisztotelész, Démoszénész, stb.

¹⁰ Ez a *hypeuthynos* kifejezés.

¹¹ FÖLDI András: *A másért való felelősség a római jogban*, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004., 39.

- ¹² FÖLDI András: *A másért való felelősség a római jogban*, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004., 40.
- ¹³ SZABÓ Miklós: *Az antik görög és római politikai filozófia*, IN: Bódi Máttyás és Győrfi Tamás szerkesztette *Államelmélet, A mérsékelt állam eszméje és elemei*, Miskolc, 2002. 47.
- ¹⁴ FÖLDI András: A kontraktuális és deliktuális felelősség konkurenciájának történetéhez, *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis De Rolando Eötvös Nominatae*, Tomus XXVII., 1985., 118.
- ¹⁵ „Ahogy a nyelv szólott, úgy jöjjön létre a kötelezettség”. A tizenkéttáblás törvény töredékei, fordította és összeállította: ZLINSZKY János, Miskolci egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1996., 6, 1
- ¹⁶ Érttem ezalatt például a vis maiort.
- ¹⁷ Például: ha az adós egy rabszolgát ígért, akkor a rabszolga testének átadásával már teljesítette is kötelezettségét, hiszen a rabszolga gyógykezelésére már nem volt köteles a szerződés szövegét szó szerint értelmezve.
- ¹⁸ D 16,3,1,7
- ¹⁹ Kétféle adósról beszélhetünk az alapján, hogy a szerződésből van-e valamilyen haszna az adósnak vagy sem. Az egyik kategóriába tartoznak az ún. ingyenadósok, akiknek nincs semmilyen haszna a szerződésből. Az érdekelt adósok jelentik a másik csoportot,
- ²⁰ D 9,2,31
- ²¹ D 17,2,72
- ²² Közreműködőért való felelősség, Ptk. 315. §
- ²³ Gaius Digestában (44, 7, 1, 4) adott meghatározása alapján a vis maior olyan erő, esemény, amelynek az emberi gyengeség nem tud ellenállni. Idesorolhatók a természeti katasztrófák, mint földrengés, árvíz, bizonyos esetekben a villámcsapás, stb., valamint kivédhetetlen emberi erőhatások, úgy mint a háború, forradalom.
- ²⁴ Megszületett a Digesta, az addig elért eredményeknek legteljesebb gyűjteménye, mely tartalmazza a legkiemelkedőbb jogtudósok munkáit; a Codex Iustinianus a császári rendeletek gyűjteménye; egy hivatalos tankönyv a joghallgatók számára Institutiones címmel; valamint a negyedik legfontosabb mű a görög nyelven íródott és az újabb rendeleteket tartalmazó Novellae leges.
- ²⁵ SZABÓ Béla: A dologi jogi és kötelmi jogi általános szabályok továbbélése, http://www.jog.unideb.hu/tanszkek/jogtortenet/.../tse_romaijog_nappali_26-08-09-2.pdf (letöltve 2011. január 20.)
- ²⁶ SZABÓ Béla: A dologi jogi és kötelmi jogi általános szabályok továbbélése, http://www.jog.unideb.hu/tanszkek/jogtortenet/.../tse_romaijog_nappali_26-08-09-2.pdf (letöltve 2011. január 20.)
- ²⁷ Külső hatások alatt értem a gazdaságban bekövetkező olyan változásokat, amelyek a tömegtermelés kialakulásával, a gyárak megjelenésével, a mezőgazdasági termelési folyamatok átalakulásával függnek össze.
- ²⁸ A jogbölcseleti, jogelméleti gondolkodásban jelentkező hatások relevánsak a tanulmány szempontjából.
- ²⁹ Thibaut egyik fő műve, a System des Pandektenrechts szolgál a felelősségi elmélete alapján.
- ³⁰ BALÁZS Tamás: *A felelősség intézménye a pandektisztikában*. Jogtörténeti szemle : az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének közleményei, 1992. 4. évf. 2. sz., 60.
- ³¹ LÖHR, Egid von: Die Theorie der Culpa, Giessen, 1806.
- ³² HASSE, Johann Christian: Die Culpa des Römischen Rechts, Bonn 1838
- ³³ BALÁZS Tamás: *A felelősség intézménye a pandektisztikában*. Jogtörténeti szemle : az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének közleményei, 1992. 4. évf. 2. sz., 62.
- ³⁴ Véletlen események, melynek két fajtája ismert, a casus minor és a casus maior. Utóbbi másik elnevezése a vis maior. A casus minor olyan káresemény, amely a legnagyobb gondossággal sem előzhető meg, másrészt nem olyan elemi erejű, hogy nem lenne lehetséges a védekezés vele szemben. Például: lopás, molyrágás. A vis maior olyan károsító esemény, mely elháríthatatlan, a védekezés lehetetlen. Előállhat egyrészt ellenállhatatlan emberi cselekvés következtében, mint például régebbi időkben a kalóztámadások, másrészt természeti erők eredményeképpen, mint például a földrengés, árvíz, stb.
- ³⁵ BALÁZS Tamás: *A felelősség intézménye a pandektisztikában*. Jogtörténeti szemle : az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének közleményei, 1992. 4. évf. 2. sz., 62.
- ³⁶ BALÁZS Tamás: *A felelősség intézménye a pandektisztikában*. Jogtörténeti szemle : az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének közleményei, 1992. 4. évf. 2. sz., 62.
- ³⁷ Lásd bővebben: Savigny, Friedrich Carl von: System des heutigen Römischen Rechts, Berlin, 1840. és a Das Obligationenrecht als Theil des heutigen Römischen Rechts, Berlin, 1840. című műveit.
- ³⁸ Témánk szempontjából jelentős műve a Vorlesungen über das heutige römische Recht (Leipzig, 1863.).
- ³⁹ Ilyen szerződés Puchta példájában a haszonkölcsön szerződés, és a haszonkölcsönbe vevő az, aki jogellenesen cselekedhet.
- ⁴⁰ Gondoljunk a dolus, culpa lata, culpa levis és culpa in concreto felelősségi fokozatokra.
- ⁴¹ Lásd bővebben: Brinz, Alois: Lehrbuch der Pandekten, Erlangen, 1879.

-
- ⁴² Brinz másik irányú újításánál, a harmadik személyért való felelősség kérdéskörénél már nem volt ilyen bátortalan, mint a *custodia* felelősség esetén, és fel merete vállalni, hogy már a rómaiak is ismerték a harmadik személyért való felelősséget, de periférikus jellege miatt a *pandektisztika* időszakában mellőzték.
- ⁴³ ALR 1794.
- ⁴⁴ Code Civil 1804.
- ⁴⁵ Optk. 1811.
- ⁴⁶ Custodia – objektív – felelősség terhelte a római jogban például a hajóst, fogadóst az általuk átvett áruban bekövetkezett károkért.
- ⁴⁷ MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség*, Triorg Kft., Budapest, 1992., 55.
- ⁴⁸ „Homme prudent et prévoyant”
- ⁴⁹ MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség*, Triorg Kft., Budapest, 1992., 55-56.
- ⁵⁰ 1874. évi XVIII. törvény a vaspályák által okozott halál vagy testi sértés miatt való felelősségről. 1893. évi XXVIII. tc. az ipari munkások baleseti védelméről
- ⁵¹ 1896-ban fogadták el a törvényt, mely 1900-ban lépett hatályba.
- ⁵² GROSSCHMID Béni, *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*, 1. kötet, Grill Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1932.
- ⁵³ GROSSCHMID Béni, *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*, 1. kötet, Grill Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1932., 593-612.
- ⁵⁴ SZLADITS Károly, *A magyar magánjog vázlata*, 2. rész, Grill könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1933.
- ⁵⁵ MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség*, Triorg Kft., Budapest, 1992., 60.
- ⁵⁶ EÖRSI Gyula: *A jogi felelősség alapproblémái, a polgári jogi felelősség*, Akadémia Kiadó, Budapest, 1961., 78-79.
- ⁵⁷ EÖRSI Gyula: *Kötelmi jog, Általános rész*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1978., 275.